

Rendszerhiba

A vészharangkongatás etikája vagy a kivételességtudat hegemoniája?

Edward Snowden memoárkönyve nem csak amiatt rendkívül értékes, hogy a szerző nevével fémjelzett, felbecsülhetetlen horderejű leleplezés történeti-lélektani mozgatóit fedi fel. Amellett ugyanis, hogy a megfigyelési Panoptikon „műszaki leírásával” Snowden mintegy kézikönyvet kínál valós és virtuális mindennapjaink világpolitikai metszetének megértéséhez, éppen könyve jelentősége ösztönöz magának a tartalomnak is a kritikai vizsgálatára.

Történelmi–lélektani memoár és világpolitikai kézikönyv

Snowden írása, amely valahova a memoár, a politikai thriller és az információs és kommunikációs technológiák, illetve az internet „technikai” kézikönyve műfajok közé helyezhető, egy elképesztő feszültséggel teli, átgondolt és sokrétű védőbeszéd a harmadik évezred utáni évek talán legnagyobb visszhangot kiváltó egyéni, ugyanakkor globális hatósugarú „vészkürtjelzése” [angolul: *whistleblowing*] mellett.

A szerző angolul eredetileg *Permanent record* címmel 2019-ben megjelent könyvében rokonszenves őszinteséggel és lenyűgöző felelősségtudattal vall tetteinek előzményeiről, azokban közrejátszó családi háttéréről és morális indítékairól, mindezt magával ragadó olvasmányos stílusban. Leleplezése kétségkívül történelmi jelentőségű, hiszen rámutatott az elektronikus megfigyelés és rendszerszerű adatgyűjtés globális valóságára és ennek horizontjaira.

A szerző 2013 nyarán a Nemzetbiztonsági Ügynökség (NSA) egykori munkatársaként bejelentette, hogy az Egyesült Államok rádióelektronikai hírszerzéssel foglalkozó szervezetének, a Nemzeti Biztonsági Ügynökségének (NSA) PRISM nevű programja hatalmas kiterjedésű, rendszerszerű és tömeges, úgynevezett „metaadatgyűjtést” tesz lehetővé. A program legalább kilenc nagy amerikai internetvállalattól (Microsoft, Yahoo!, Google, Facebook, Paltalk,

DR. IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

YouTube, AOL, Skype és Apple) rendszeresen és tömegesen szerez, illetve tárol a felhasználókra vonatkozó adatokat, mindenekelőtt a később többször módosított, ám vissza nem vont „Patriot Act” nemzetbiztonsági törvény elfogadása nyomán (Snowden 2019, 268–271).¹

Mindennek a tükrében azon zsilipeket, amelyeken keresztül az elektronikus élet folyik, gyakorlatilag a nagy internetes közvetítők működtetik (vagy legalábbis működtették a közelmúltig) egy kormányzati szervvel, az NSA-vel összehangoltan. Vagyis Snowden nem másra mutatott rá, minthogy az amerikai állam és a vállalati ügynökségek együttműködtek az emberi jogokkal történt szisztematikus és globális visszaélésekben. E felismerés egyik fő tanulsága, hogy az ellenőrzést nemcsak a köztudat által diktatúráként számon tartott államok folytatják, hanem az az úgynevezett liberális demokratikus berendezkedések esetében is előfordul (vö. 2019, 321).

E folyamatokat Snowden „testközelből” látta az intézményes-technikai kezek kiépítésének aktív részeseként. Vallomása szerint a jogsértések 2007 óta zajlottak a korábban említett törvénymódosítások adta jogi környezetben, ám egy tágabb erkölcs és alkotmányosság horizontján szemlélve már illegitimen, ráadásul a köztudomásúnál jóval nagyobb, veszélyes mértékben.²

Az amerikai jogállamiság teleológiája (2019, 274–276) egyéb morális ösztönzőkkel kiegészülve egy sajátos technológiai meritokrata mentalitásban csúcsosodik ki, amelynek egyik központi gondolata szerint a szerző által hőn szeretett

1 Ennek módszertanát Snowden (2019, 269) a következőképp ismerteti: „A PRISM lehetővé tette az NSA számára, hogy rutinszerűen gyűjtsön adatokat a Microsofttól, a Yahoo-tól, a Google-től, a Facebooktól, a PalTalktól, a Youtube-tól, a Skype-tól, az AOL-tól és az Apple-től, köztük e-maileket, fotókat, video- és audiochateléseket, webböngésző-tartalmakat, keresőmotor-kérdéseket és minden egyéb adatot, amit a felhőkben tároltak, minek folytán a cégek tudatosan tettestársakká lettek az összeesküvésben. Mindeközben az upstream-gyűjtés, ezt nem túlzás kijelenteni, még jobban betolakodott a magánszférába. Lehetővé tette a rutinszerű adatszerzést közvetlenül a privát szektor internetes infrastruktúrájáról – az adatátviteli kapcsolókról és útválasztókról, amelyek világszerte terelik az internetes forgalmat a körpályán keringő műholdakon és az óceán fenekére lefektetett nagy kapacitású száloptikás kábeleken keresztül. Ezt a gyűjtést az NSA különleges forrásműveleti egysége végezte, amely titkos lehallgatóberendezéseket készített és helyezett el az internetszolgáltató cégek létesítményeiben az egész világon. A PRISM (a szolgáltatók szervereiről végzett közvetlen gyűjtés) együttesen biztosították a világ információtömegének lehallgathatóságát, akár tárolt, akár mozgásban levő adatról van szó.

2 Snowden (2019, 295–296) visszaemlékezése szerint az egyik olyan esemény, amely a leleplezésre sarkallta, az volt, hogy az NSA bejelentette, hogy „hatalmas új adattároló létesítményt építenek Bluffdale-ben, Utah államban. Az ügynökség ezt Massive Data Repositorynek (kb. nagy kapacitású adattároló) nevezte, mígnem valaki, akinek volt érzéke a PR-hoz, rájött, hogy ezt a nevet talán nehéz lenne magyarázni, ha kitudódna, ezért átnevezték Mission Data Repositorynek.

<https://nsa.gov/1.info/utah-data-center/> Megjegyzem, az NSA 2020 nyarán is elérhető hivatalos honlapján gyakorlatilag kérkedik azzal, hogy a kormányzó által 2012-ben vizionált 1 jotta bájton (sic!) felül az adattároló végső, tervezett kapacitásait idővel csakugyan „nagyon sok” bájton (!) mérik, mindezt „a közjő” érdekében!

és „szebb sorsra érdemes” internet negyed évszázada hanyatlásnak indult és az arra érdemesek hatásköréből fokozatosan kivonva különböző kormányzati és nagyvállalati szereplők gyarmatává vált. Vagyis Snowden (2019, 11) visszaemlékezésében az internet „hőskora” szembekerül annak közelmúltjával és jelenével.

A nosztalgia dekoloniális korlátai

A szerzőnek, úgy vélem, igaza van abban, hogy „ahogy közeledett az ezredforduló, az online világ egyre centralizáltabb és konszolidáltabb lett, mivel a kormányok és a cégek egyre nagyobb erőfeszítéssel igyekeztek beavatkozni” a hálózatok világába (2019, 57). Ezzel szemben a vélt vagy valós „aranykor” időszakában Snowden (2019, 58) állítása szerint „a cél nem a pénzkeresés volt, hanem a felvilágosítás, és [az internetet] inkább állandóan változó kollektív normák provizórikus összessége szabályozta, semmint szolgáltatói megállapodások kizsákmányoló, globálisan kikényszeríthető feltételei. Mindmáig úgy gondolom, hogy az 1990-es évek internete volt a legkellemesebb és legsikeresebb anarchia, amivel valaha találkoztam.” Hasonló gondolatokat tesz közzé egy másik helyen is: „Itt volt ez a vad, nyitott határvidék, amely bárkié lehetett, akinek elegendő merészség adatott a belakásához, és amelyet gyorsan gyarmatosítottak a hatalom és profit reményében szabályozási igénnyel fellépő kormányok és vállalati érdekcsoportok” (Snowden 2019, 131).

Az internet e feltételezett „eltérítése” tényszerű és a korábbi idill tapasztalatait a 2013-ban napvilágra jutott fejlemények fényében részben joggal is pereli vissza Snowden az amerikai államon. Az „elveszett Édenkert” eme idealizált képviselte ugyanakkor pontosan abban az amerikai kivételességtudatban gyökerezik, amely szellemisséggel máskülönben sok tekintetben éppenséggel szembehelyezkedik a szerző (így például az amerikai intervencionalizmus vagy a 9/11 utáni unilateralizmus alapos kritikája kapcsán is, l. 2019, 97–99).

Abban, ahogy Snowden nosztalgiazva visszatérne a kezdetekhez, mintha egy eszményi „Aranykor” tipikusan amerikai konzervatív felfogása is felsejlene (vö. Lukacs 2006, 301). „Az amerikai demokráciával foglalkozó írások nagyobb része idealizált, rózsaszínű képet fest a tárgyáról, és a sorai mögül kicsendül az önelégültség” – állapítja meg Egedy Gergely (2014, 86) politológus az indiánregényekből is ismert James Fenimore Cooper munkásságának bemutatásakor.³

Megjegyzem, a „fősodratú” vagy hegemon nézetekkel kapcsolatban általában is fontos, hogy azokat erőteljes kritika illeti dekoloniális nézőpontból, talán azért is, mivel – újrafogalmazva John Lukacs (2006, 93) magyar származású történész amerikai idealizmusról alkotott állítását – még az amerikai hatalmat

3 A konzervatív gondolkodás árnyalatainak bemutatásakor hasonló megállapítást tesz Egedy (2014, 317) a protestáns teológus Reinhold Niebuhr gondolatvilágának leírásakor is.

a legkritikusabb szempontból megközelítő tengerentúli szerzőkben is lehet némi amerikai kivételességtudat. Ez utóbbi lényege az Egyesült Államoknak a legmagasztosabb eszmék birtokosaként történő megjelenítése (cf. Chomsky 2015), illetve egy értékközpontú beállítás a maga szabadság és demokrácia melletti erényes elhivatottságának a referenciáival (Hardt–Negri 2009, 209). Ennek a része a nyugati civilizáció legmagasabb erkölcsi normáinak való megfelelés elve (Mignolo 2011; Mahbubani 2018, 50) is és – tegyük hozzá: ez utóbbi ellentmondásos gyakorlatai (Khalili 2012; Massad 2015).

Visszatérve a fővonalra, másutt Snowden könyvében az amerikai idealizmust kifejezetten meghaladó vagy kiterjesztő utópia bontakozik ki: „A 2000-es évek elején az internet még mindig éppen csak kinőtt a formálódó korszakából, és legalábbis az én szememben autentikusabb és teljes megtestesülése volt az amerikai eszményeknek, mint maga Amerika” (2019, 131). Más szóval, Snowden felfogása szerint valami valamikor az ezredfordulóhoz közeledve „félrement”, majd a Bush-adminisztráció poszt-9/11 világában teljesen meghibásodott. Csak-hogy eközben arra is számos jelet látni, hogy az internet már jóval ezt megelőzően a digitális kapitalizmus (Schiller 1999, 2014) játszótere lett.

Dan Schiller kommunikációtörténész már 1999-ben megállapította, hogy az információ- és kommunikációs technológia egyebek mellett a nemzetközi szuverenitást alapvetően is korlátozó amerikai hegemonia kiterjesztését is szolgálta, mégpedig jóval a 2001 után elfogadott Patriot Act előtt.

A digitális kapitalizmus bírálata a hazai pályáról

A szóban forgó digitális kapitalizmus mibenléte elválaszthatatlan a globalizációtól. Márpedig ez nem a kilencvenes években indult, ha történetesen valóban akkor is tetőzött. Bayer József (2005, 10–13) akadémikusnak igaza van, hogy a globalizáció fogalma szűkebb értelemben a 20. század utolsó harmadában kezdődő átalakulására vonatkozik. „A távközlés, a közlekedés és a szállítás bővülő infrastruktúrája”, valamint – és ez itt a fontos – a „komputerizáció és az informatika robbanásszerű fejlődése minőségileg új bázist teremt a technológiai fejlődés, a termelési kultúrák és a világgazdaság expanziója számára”. Noha, miként azt Madách Imre híres szavai is szemléltetik, „nem a kakas szavára kezd virradni”, az internet sem az oka, pusztán csak a jele a globalizációnak, hiszen utóbbi háttérében a tőke és hatalom expanziójának bonyolult folyamatait találjuk (Iványi 2019a, 136–142), nagyon is összefügg az internet és a hatalom globalizációja, mégpedig a kezdetektől. Az utóbbi folyamat dinamikáját, és itt újra Bayert idézném, csakugyan „nem a természet diktálta, hanem politikai döntés indította útjára: az 1970–1980-as évek neokonzervatív politikai fordulata és az uralkodó hatalmak, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok neoliberais gazdaságpolitikai receptjei”, amelyek egyik elsődleges színtere az információ- és kommunikációtechnológia lett.

Ehhez hozzátehetjük Schiller (1999, 8–9) nyomán egyfelől, hogy az internet megjelenése eleve a hidegháború katonai-ipari komplexumához (cf. Lukacs 2006, 42) kapcsolódott. Az ARPANET katonai specifikációkra épült, hogy a korábban független számítógépek megoszthassák erőforrásaikat. Az 1970-es évek elejére vagy közepére a katonai szponzorálás eredményeként olyan protokollokat és utasításkészleteket találtak ki, amelyek lehetővé tették az efféle hálózati kommunikációt. A Transmission Control Protocol (TCP) és az Internet Protocol (IP) képezték a szükséges szoftverutasítások azon sorozatát, amely az 1970-es évek végére műholdakat, mobil rádióáramköröket és rögzített földi vonalakat alkalmazott, hogy növekvő hatékonysággal kapcsolhassa össze a hálózatok bővülő halmazát (cf. Aouragh–Chakravartty 2016, 564).

Másfelől 1970 körül az amerikai vállalati vezetők és a kormányzati tisztviselők felismerték, hogy a tét óriási, hiszen a „szárguldó” információs technológiai iparág amerikai vállalati felügyelete egyenesen az Egyesült Államok csökkenő globális politikai-gazdasági hatalmát újíthatja meg. Így a liberalizáció hatása hamarosan meghaladta az amerikai belföldi kommunikáció színterét. A kifelé irányuló növekedés pedig nem máshoz vezetett, mint a világ információs infrastruktúrájának átfogó átszervezéséhez (Schiller 1999, 6–7; Iványi 2019). Vagyis a hegemonikus állami és nagyvállalati alapokról, és a mindennapi „offline” életből is ismert konfliktusokról, kompromisszumokról és kényszerekről van szó az internet esetében is, mégpedig a kezdetektől (Schiller 1999; 2014; Iványi 2019a).

Merész következtetés mindennek tudatában azt állítani, amint azt Snowden (2019, 23) is teszi, hogy a technológiai „reneszánsz létrehozta az asztali gépeket, a laptopokat, a tableteket és az okostelefonokat – mindazokat az eszközöket, amelyek hozzásegítették az embereket a szabadsághoz”. (Megjegyzem, az információs technológiai jártasság itt is szembeűnő, emészthető közvetítése a „laikus” olvasó számára, ami a könyv egészére jellemző, az egyik megkérdőjelezhetetlen érdeme a *Rendszerhibának*). Innen nézve ugyanis a snowdeni elbeszélés – talán akarva, talán akaratlanul – közreműködik az internet sztereotipikus-mitikus közmegítélésének, nimbuszának rehabilitálásában.

Szintén fontos társadalomkritikai nézőpontból a könyvben, (a)hogy az amerikai kormányzati, illetve magánszektori agenda iránti közvetlen elfogultsággal természetesen aligha vádolható Snowden maga is vall személyes részvételéről egyes világpolitikai jelentőségű folyamatokban. Halmozott jelentősége van például annak is, amikor maga Snowden (2019, 131) idézi fel, hogy a demokrácia-export egy lehetséges színterét képezhetik az információs és kommunikációs technológiák: „Megértettem, hogy a kommunikációs technológiának esélye van sikert elérni ott, ahol az erőszak technológiája kudarcot vallott. A demokráciát sosem lehet fegyverrel kikényszeríteni; de talán el lehet hinteni a magvát szilícium- és száloptikás kábelek terítésével.”

Beszámol arra is, hogy a 2009-es iráni megmozdulások közepette létrehozott „hidat, ami elkerüli az irániak internetes torlaszait. Aztán elérhetővé tettem a titkosított konfigurációs azonosítóját a Tor magfejlesztői számára. Ez volt

a legkevesebb, amit megtehettem. Ha csak a legcsekélyebb esély van arra, hogy egy iráni fiatal, aki nem tudott felmenni a netre, most már képes megkerülni az útjába helyezett filtereket és korlátokat, a Tor-rendszer védelmét és a szerverem anonimitását élvezve, akkor bizonyosan megérte a dolog a minimális erőfeszítést” (2019, 253). Éppen emiatt nemcsak a szerző és fellépésének a hitele adódik beszámolójából, hanem az is, hogy időnként kényelmetlenül közel áll egy olyan diskurzushoz, ami egy nyugati kozmológián (cf. Mignolo 2011) és leginkább az amerikai kivételességtudat eszményein nyugszik. Snowden ezen a prizmán át nézi hazája ténykedését, és miközben sem patriotizmusához, sem jószándékához nem férhet kétség, némi kritikai távolságtartás itt sem árt.

E ponton e fenti kiemelések farvizén lehetővé válik egy kettős, dialektikus következtetés megfogalmazása is a könyv ernyője alatt. Egyfelől meggyőzően, elsöprő erővel és a maga módján tulajdonképpen hiánypótlóan mutat rá a szerző, hogy az internet és az IKT-ágazat hatalmi ellenőrzési és irányítási mintázatokat is felvonultat (Iványi 2014). Másfelől ugyanakkor az internet szóban forgó, idealizált megközelítése, ami akár politikai célok kiszolgálója is lehet, távolról illeszkedik egy modernista (Mignolo 2011; Massad 2015) technológiaközpontú paradigmához. Ennyiben – megkockáztatom, hogy szándékával ellentétben – Snowden akár spanyolfalat is biztosíthat az összefonódó nagyhatalmi és transznacionális érdekek érvényesítése szolgálatában (Schiller 2014). Éppen ezért társadalomkritikai, illetve dekoloniális nézőpontból Edward Snowden máskülönben roppant fontos *Rendszerhiba* című memoárkönyve (2019) a maga filantróp hangvételével együttesen az amerikai kivételességtudat-téma egy variációjaként, ennyiben akár a globális hegemonia fügefaleveleként is felfogható. Miközben az amerikai állam 9/11 utáni világhatalmi tendenciáin joggal kéri számon a jogállamiság és a demokrácia eszményeit és ethosát, ezen ellenhegemoniája „fősodratú”, a maga jóhiszeműségével együtt is idealizál, hiszen az internet talán sohasem volt az, amiként megmutatkozik a könyvben.

Összességében úgy vélem, hogy „a Szilícium-völgy és a nemzetbiztonsági/felügyeleti állam háttorzongató szövetségének és a gyakorlatilag korlátlan megfigyelési hatalomnak” (Iványi 2019b, 7) e snowdeni megelevenítése felbecsülhetetlen jelentőségű csakúgy, mint a nagyhatalmi státusból fakadó kivételességtudat kritikai korlátainak a felismerése általában is világunkban.

BIBLIOGRÁFIA

- Aouragh, Miryam – Chakravartty, Paula: Infrastructures of Empire: Towards a Critical Geopolitics of Media and Information. *Studies. Media, Culture and Society*, 2016, 38 (4), 559–574.
- Bayer József: Globalizáció, média, politika. A politikai kommunikációváltzó kontextusa a globalizáció korában. In Bayer József – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Globalizáció, média, politika*. Budapest, 2005, MTA-PTI, 9–47.
- Chomsky, Noam – Martin, Abby: Electing The President Of An Empire. Interjú. *The Institute for Public Accuracy*, 2015.

- Egedy Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*. Budapest, 2014, Századvég Kiadó.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio: *Commonwealth*. Cambridge, 2009, MA: Harvard University Press.
- Iványi Márton Pál: Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? *Médiakutató*, 2014, 15 (2), 119–138.
- Iványi Márton Pál (2019a): Digitális tőkefelhalmozás és médiaiinnováció. Történelmi áttekintés állam és nagytőke viszonyáról. *Jel-Kép: Kommunikáció Közvélemény Média*, 2019, (1), 129–148.
- Iványi Márton Pál (2019b): A Nagy Testvér viszonylagos valósága. A digitális médiapanoptikon és a globális felügyelet. *Valóság*, Társadalomtudományi Közlöny, 2019, 62 (12), 1–14.
- Khalili, Laleh: *Time in the Shadows: Confinement in Counterinsurgencies*. Stanford, 2012, CA: Stanford University Press.
- Lukacs, John: *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, 2006 [1993], Európa.
- Mahbubani, Kishore: *Has the West lost it?* London, 2018, Penguin Books Limited.
- Massad, Joseph: *Islam in Liberalism*. Chicago, 2015, University of Chicago Press.
- Mignolo, Walter: *The Darker Side of Western Modernity. Global futures, decolonial options*. Durham, 2011, Duke University Press.
- Schiller, Dan: *Digital Capitalism. Networking the Global Market System*. Cambridge, MA, 1999, The MIT Press.
- Schiller, Dan: *Digital Depression: Information Technology and Economic Crisis*. Champaign, 2014, University of Illinois Press.
- Snowden, Edward: *Rendszerhiba*. Budapest, 2019, XXI. Század Kiadó.

